

УДК 330.1:32

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.40.16>

КОНЦЕПЦІЯ ЛІБЕРТАРІАНСЬКОГО ПАТЕРНАЛІЗМУ Р. ТАЛЕРА: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Андрій Гарбадин

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки,
вул. Університетська 1, 79000, Львів, Україна*

У статті розглянуто особливості концептуалізації архітектури вибору у теорії поведінкової економіки Р. Талера. Пояснено способи та механізми організації архітектури вибору, яким чином цей феномен може використовуватися у політиці. Досліджено особливості концепції лібертаріанського патерналізму, зокрема пояснено, як патерналізм та лібертаріанство можуть концептуально поєднуватися. Лібертаріанський аспект полягає у тому, що у людей повинні бути можливості обирати те, що вони хочуть, це акцент на індивідуальному виборі, оскільки жодна політична система чи мета не можуть робити вибір проти волі людини. Патерналістський аспект полягає у тому, що архітектори вибору наділяються повноваженнями впливати на поведінку людей з метою оздоровлення, поліпшення і продовження життя, тобто передбачає підказку у тих ситуаціях, коли для раціонального вибору у індивіда не вистачає часу, інформації чи бажання аналізувати ситуацію. Доведено, що ідея лібертаріанського патерналізму передбачає збереження свободи в буквальному значенні цього виразу, жодних видимих загроз для свободи немає. Розкрито специфіку ідей «підштовхування», її психологічних та економічних аспектів. Доведено, що коли система здатна порадишити прийняття оптимального рішення, то здійснити підштовхування у інтересах індивіда буде прийнятною стратегією. Виділено процедуру архітектури вибору, послідовність кроків її організації. Розглянуто особливість ідеологічного тлумачення даної ідеї. Визначено мету підштовхування, зокрема це вплив на прийняття рішень таким чином, щоб людина, яка його приймає, від цього тільки виграла; це попередження помилок та зменшення їх кількості; це можливість імплементації таких заходів у політиці, оскільки розробка правильних інструментів соціальної політики дуже схожа на дизайн речей масового користування. Розглянуто основні критичні зауваження стосовно даної концепції, зокрема у контексті можливих політичних маніпуляцій, та пояснено їх хибність. Доведено можливість застосування даних ідей на практиці, зокрема через врахування контексту, конкретної проблеми, характеристики конкретного архітектору вибору та цільової аудиторії, що суттєвим чином обмежує потенційні політико-ідеологічні загрози та мінімізує їх потенційний вплив..

Ключові слова: поведінкова економіка, архітектура вибору, лібертаріанський патерналізм, ідеологія, підштовхування.

Поведінкова економіка може застосовуватися у політиці. По суті весь практичний потенціал підштовхування здатен реалізуватися саме через публічну політику. Відповідно, хоча економіка і є базисом, вона схильна до впливу надбудови – політики, ідеології, культурно-соціальної сукупності традицій та прийнятих моделей поведінки і, звичайно, поведінки людей. І ця поведінка має реальні економічні результати. Люди ведуть себе як завжди, тільки не раціонально, якщо брати їх реальну мотивацію та реальну самореалізацію, а не моделювання раціональних агентів.

Відповідно, поведінковій економіці властиве прагнення коригувати соціально-економічну політику на основі знань про людську психологію. Практично вся евристична міць, інновація, за яку Р. Талер отримав Нобелівську премію 2017 року у сфері економіки,

зводиться у підсумку до концепції Nudge (тобто «підштовхування») та їх ідеологічної основи – «лібертаріанського патерналізму», суть яких ми розглянемо у даному дослідженні.

Фраза «лібертаріанський патерналізм» важка для розуміння і звучить як оксюморон. Але це не оксюморон, принаймні у тому сенсі, який ми у неї вкладаємо. Головний аргумент у формулюванні ідеї лібертаріанського патерналізму полягав у такому: «У нашому надзвичайно складному світі не можна очікувати, що люди будуть експертами в прийнятті оптимальних рішень з будь-яких питань всякий раз, коли вони опиняться в ситуації вибору. Але всім нам подобається користуватися правом вирішувати все самим, навіть якщо іноді ми помиляємося. Чи є спосіб полегшити для людини прийняття правильних, на її погляд, рішень, як до, так і після доконаного факту, але не примушуючи її явним чином? Іншими словами, чого ми можемо досягти, якщо обмежимо себе лібертаріанським патерналізмом?» [2].

Власне ключовим тут питання буде – де міра втручання у наше життя? Чому не керувати стереотипами? Усвідомленість вибору можлива? Чи це маніпуляція? Ідеологічно ідею підштовхування Р. Талер оформлює у «лібертаріанський патерналізм».

Лібертаріанський аспект зрозумілий: «У цілому у людей повинна бути можливість робити те, що їм подобається, і відмовлятися від того, що їм не до душі. Висловлюючись словами покійного Мілтона Фрідмана, лібертаріанський патерналізм закликає до «свободи вибирати». Ідея в тому, щоб підтримувати і розвивати ці можливості. Застосовуючи термін «лібертаріанський» разом зі словом «патерналізм», ми просто-напросто маємо на увазі збереження свободи в буквальному значенні цього виразу. Якщо людина хоче поступати по-своєму, лібертаріанські патерналісти готові допомогти йому в цьому. Вони не мають наміру нікого обмежувати в реалізації своєї свободи» [1, с. 15]. Тобто жодних видимих загроз для свободи немає – ніхто нікому не вказує, як жити і які рішення приймати, ні держава, ні громадянський сектор. Ми самі вільні розпоряджатися своєю свободою.

Патерналістський аспект полягає у тому, що «архітектори вибору наділяються повноваженнями впливати на поведінку людей з метою оздоровлення, поліпшення і продовження життя. Іншими словами, ми виступаємо за делікатні спроби з боку комерційних організацій і уряду підштовхувати людей до вибору, який поліпшить їхнє життя. У нашому розумінні, політика «патерналістська», якщо рішення, прийняте під її впливом, вигідно людині, на її особисту думку» [1, с. 15]. Це вже набагато делікатніша та дискусійна складова концепції. Основна критика якраз її і стосується. Від радикальних звинувачень у маскуванні «суспільства контролю» до побоювань у маніпуляції нашими свідомостями та їх використанні у інтересах комерційних структур та державами загалом. Р.Талер спростовує такі побоювання наступним чином: «Якщо хтось хоче курити, поглинати солодощі, купувати невідповідну медичну страховку і витратити гроші замість того, щоб відкладати на пенсію, лібертаріанські патерналісти не збираються ні переконувати таку людину, ні ускладнювати їй життя» [1, с. 16]. Їх завдання полягає у тому, щоб спробувати нас переконати, підштовхнути змінити прийняту модель поведінки, без тиску чи прямого впливу. У підсумку вся свобода у нас – нам обирати кого слухати і що робити.

Відповідно, «під патерналізмом ми маємо на увазі спробу допомогти людям досягти своїх власних цілей. Якщо хтось запитає, як дістатися до найближчої станції метро і ви дасте точні вказівки, то ви дієте як патерналіст в нашому розумінні. Ми використовуємо термін «лібертаріанський» як прикметник, щоб показати, що надаємо допомогу, але не обмежуємо вибір» [2].

Відповідно, лібертаріанський патерналізм реалізовується через ідею підштовхування (в оригіналі – Nudge). «Наша теза була проста. Оскільки ми маємо справу з Людьми, а не Раціоналами ... то ми маємо справу з передбачуваними помилками. Якщо ці помилки

очікувані, то можна розробити заходи щодо зниження рівня частоти здійснюваних помилок. Наприклад, водіння автомобіля, особливо на довгих дистанціях, може втомити водія, так що він засне, а це підвищує ризик того, що він перетне розділову смугу і потрапить в ДТП. Щоб попередити такий результат, центральна розділювальна смуга не тільки забарвлюється в яскравий колір, але і робиться опуклою, щоб, заїжджаючи на неї, машину починало трясти і водій прокидався, і, може, навіть вирішував випити чашечку кави, щоб зробити перерву. Ще краще по функціональності за світловідбиваючі бар'єри, які також полегшують пересування в темний час доби» [2].

Підштовхування (Nudge) інтерпретується таким чином: «Як будь-який аспект архітектури вибору, передбачувано впливаючий на поведінку людей, нічого не забороняючий і такий, що не вносить помітних змін в економічні звички» [1, с. 16]. Від цього втручання можна відмовитися, ухилитися – не реагувати на нього. Тобто жодних обов'язків тут немає і не можуть бути. Єдине зобов'язання архітектора вибору – пропонувати варіанти, яких добирати чи ні – вже наша прерогатива.

Відповідно, мета підштовхування (Nudge) полягає у трьох моментах.

По-перше, у впливі на прийняття рішень таким чином, щоб людина, яка його приймає, від цього тільки виграла.

По-друге, це попередження помилок та зменшення їх кількості. Як у ситуації із мухою у пісуарі.

По-третє, це можливість імплементації таких заходів у політиці. Не варто забувати, що розробка правильних інструментів соціальної політики дуже схожа на дизайн речей масового користування. Зрештою немає нічого смішного чи дивного у тому, аби держава при розробці нової реформи за орієнтир для себе брала роботу компанії Apple з прозорки та просування по ринку нового iPhone – зручність, легкість у користуванні, відчуття власної унікальності... це все те, чого б мала прагнути ефективна державна політика.

Стосовно можливих зауважень. При первинному сприйнятті виникатиме слушна підозра стосовно потенційних обмежень свободи – особливо у контексті авторитарних режимів, коли свобода загалом ще не стійка і не повністю інституційно закріплена, так само у демократичних, такий дискурс може викликати підозру від потенційної загрози, можливого варіанті «підриву» дійсних та доступних свобод. Відповідно, слово «патерналізм» як поняття завжди викликав та викликати сумнів. Усі ми прагнемо зберігати за собою право вирішального голосу, а не делегувати його державі чи іншим структурам.

Пояснюючи особливості власного підходу до патерналізму, Р.Талер зазначає, що «втручання і підштовхування з боку держави має бути мінімальним. Краса цього способу в тому, що він передбачає єдине рішення для багатьох складних питань: просто довести до максимуму кількість варіантів – і все! Така стратегія застосовувалася в багатьох сферах: від освіти до вибору плану страхування, що покриває рецептурні препарати. У деяких колах фраза «надати максимальний вибір» перетворилася на своєрідну мантру. У якості єдиної альтернативи їм бачився державний диктат, який вони уїдливо охрестили політикою « всіх під одну гребінку» [1, с. 19]. Власне це спростування для демократичних режимів виступає особливо привабливим та складним водночас для перехідних, авторитарних, транзитних. В останніх загалом культура вибору у більшості сфер через авторитарне минуле ще не сформована, і це може викликати навіть нерозуміння чи спротив, у випадку неякісного оформлення підштовхування. Привабливість же розкривається через потенційну можливість інституціоналізувати реальну свободу самовияву на багатьох рівнях, зокрема тих, що перелічені у цитаті вище.

Ще одне важливе спростування, на якому наголошує Р. Талер, полягає у тому, що зовсім не факт, що ми здатні приймати найкращі рішення навіть виходячи із власних

інтересів: «Уявіть, що починаючому гравцеві в шахи належить зіграти партію з досвідченим шахістом. Як і слід було припускати, новачок програє внаслідок ряду неправильних рішень. Ця ситуація легко виправляється декількома підказками. Для пересічного споживача багато сфер абсолютно незнайомі. При цьому він змушений взаємодіяти з досвідченими професіоналами, які намагаються йому що-небудь продати. У більш широкому сенсі питання: «Наскільки хороший вибір роблять люди?» – емпіричне. Відповідь на нього може в різних областях варіюватися» [1, с. 19]. Коли перед нами стоїть завдання обрати життєво важливий варіант відповіді, у нас мало часу для аналізу всіх можливих ходів, невелика допомога чи консультація не завадить. Це і є хибний посил.

Стосовно двох хибних точок зору. Перша полягає у тому, що «впливу на вибір можна уникнути. У більшості випадків будь-яка організація або людина все одно приймає рішення, яке позначається на поведінці групи. У таких випадках неминуче підштовхування (навмисно чи ні) в будь-якому напрямі. І це підштовхування вплине на позицію індивідів ... рішення людей завжди обумовлені варіантами, які надав архітектор вибору. Зрозуміло, іноді підштовхування бувають випадковими» [1, с. 20]. Загалом острах перед підштовхуванням може супроводжуватися ще й острахом перед архітектором вибору – нам легше повірити у добрі наміри громадських організацій, ніж держави. «Люди сумніваються в компетентності і прихильності чиновників. Побоюються, що представники влади в першу чергу переслідують свої інтереси або конкретні меркантильні цілі невеликої групи. Ми поділяємо ці занепокоєння. Більше того, у випадку з державою реальна та іноді навіть велика ймовірність помилок, упередженості і перегинів. Почасти тому ми вважаємо за краще підштовхування наказам, вимогам і заборонам» [1, с. 20]. Важливо визнати, що державі також необхідно використовувати підштовхування, оскільки встановлюючи правила вона водночас впливає на рішення, що ми повинні приймати. І підштовхування тут лише є формою перетворення необхідності прийняття нами рішення із безальтернативного наказу у реальний вибір із реальними варіантами потенційної поведінки. Тому позиція проти підштовхування у цьому контексті приречена на провал.

Друга хибна точка зору полягає в тому, що «патерналізм завжди передбачає примус ... Оскільки примус повністю відсутня, деякі види патерналізму виявляться прийнятними навіть для затятих прихильників свободи вибору» [1, с. 20]. Тобто патерналізм не тотожний наказу чи примусу. Патерналізм не визначає пріоритетності волі держави, її інститутів та чиновників. Відповідно, патерналізм у сенсі підштовхування лише пропонує оптимальні варіанти, які ми можемо приймати через дефіцит часу чи нерозуміння суті проблеми. Зрештою такий патерналізм залишатиме за нами радикальну свободу – право на жест чинити абсолютно не так, як вигідно для нас самих! Ми самі приймаємо рішення і маємо право чинити як нам забажається у підсумку, навіть всупереч власним інтересам, алогічно по суті. На те ми і люди, для цього нам потрібна свобода.

Більшість із нас погодиться із думкою, що держава через свої інститути та можливості здатна покращити рівень життя громадян, зрештою для цього вона і покликана. Для цього конституції і передбачають уточнення про їх «правовий» чи «соціальний» характер. Разом із тим свобода вибору є надважливою. Ці дві тези повинні об'єднувати всіх політиків, всі політичні партії, незалежно від їх ідеологічної спрямованості, звісно якщо це не екзальтовані популісти. І таке буває.

Р. Талер вказує на те, що «лібертаріанський патерналізм створює прекрасні можливості для співпраці. У таких областях як захист навколишнього середовища, сімейне право і освіта, краща організація управління дозволить знизити ступінь державного примусу, скоротити обмеження і призведе до більшої свободи вибору. Якщо стимулами

і підштовхуванням замінити вимоги і заборони, бюрократичний апарат стане меншим, як і витрати на нього. Підкреслимо: ми не за розширення органів влади, а за поліпшення системи управління. Коротше кажучи, лібертаріанський патерналізм не лівий і не правий, не демократичний і не республіканський» [1, с. 23]. Тобто така ідеологічна позиція є по суті поза ідеологічною у класичному значенні – у просторі традиційного поділу на лівих та правих лібертаріанський патерналізм уникає такого структурування. Зазвичай політика у сфері економіки, культури, права – всього завгодно, ділиться таким чином. А для лібертаріанського патерналізму єдиним критерієм ідеологічності буде підштовхування людей до прийняття оптимальних рішень – а така оптимальність не є універсальною. Залежно від контексту (а ми вже знаємо, що він дуже багато визначає) лібертаріанський патерналізм може бути і лівим, і правим, і центристським. Відповідно, і відчуження у прихильників традиційних ідеологічних позицій він викликати не може. Знову ж таки, хіба у радикальних відхиленнях, що не несуть для нас інтересу.

Однак лібертаріанському патерналізму потрібно дати шанс як можливому альтернативному, третьому шляху. Тут варто дати слово самому Р. Талеру: «Сподіваємося, що консерватори, люди з помірними поглядами, ліберали, самовизначені лібертаріанці і багато інших підтримають наш варіант патерналізму. Поки ми розглядали критику деяких консерваторів і найбільш захоплених лібертаріанців. Заперечення можуть поступити і з протилежного напрямку. Докази людських слабкостей без сумніву, підштовхнуть завзятих патерналістів. Причому настільки, що вони наполягатимуть: у багатьох сферах підштовхування і лібертаріанський патерналізм є занадто незначними і обережними заходами. Чому б не піти далі в бажанні захистити людей?» [1, с. 215].

Правда у тому, що не існує визначених раз і назавжди меж. Є правила, є принципи того, як має бути організована архітектура вибору. І все це нами описано. І тому це третій шлях, що не може бути спрощений ідеологічними кліше: «З нинішніми технологіями найбільш близька до цього поняття можливість відмовитися від участі одним кліком. Сподіваємося, що в майбутньому це буде одна думка або одне моргання. Наша мета – дозволити людям йти своїм шляхом з мінімальними можливими витратами.» [1, с. 215].

Відповідно, ключовим тут буде якраз межа – де зупинитися. І універсальної відповіді тут немає і не може бути. Все вирішує контекст та конкретна проблема, характеристики конкретного архітектуру вибору та цільової аудиторії. Все інше, всі спроби узагальнень перетворили б ідею на черговий ідеолого-політичний посил, а відповідно, весь замисел втратив би свою вагу чи вартість, свій первинний сенс.

Підсумувати можна двома заявами, які постулює Т. Талер та К. Санстейн: «По-перше, незначні, як здається, елементи соціальних ситуацій можуть колосально впливати на поведінку людей» [1, с. 219]. Підштовхування всюди, навіть якщо ми його не помічаємо. Архітектура вибору (і хороша, і погана) всюди. «По-друге, лібертаріанський патерналізм – не оксюморон» [1, с. 219]. Архітектори вибору у змозі зберегти свободу вибору, одночасно підштовхуючи людей в напрямку, що сприяє підвищенню якості їх життя.

Список використаної літератури

1. Талер Р., Санстейн К. Nudge. Архитектура выбора. Как улучшить наши решения о здоровье, благосостоянии и счастье / Р. Талер, К. Санстейн ; пер. с англ. Е. Петровой. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2017. 240 с.
2. Талер Р. Новая поведенческая экономика. Почему люди нарушают правила традиционной экономики и как на этом заработать. *Ексмо*. 2017. 368 с. URL: http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=22960394.

THE CONCEPT OF R. H. THALER'S LIBERTARIAN PATERNALISM**Andriy Garbadin***Ivan Franko National University of Lviv**Faculty of Philosophy, Department of Theory and History of Political Science,**Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The article deals with the peculiarities of the conceptualization of the architecture of choice in the theory of behavioral economics R. Thaler. The ways and mechanisms of organizing the architecture of choice, how this phenomenon can be used in politics are explained. The peculiarities of the concept of libertarian paternalism are studied, in particular, it is explained how paternalism and libertarianism can be conceptually combined. The libertarian aspect is that people must be able to choose what they want, this is an emphasis on individual choice, because no political system or goal can make a choice against human will. The paternalistic aspect is that architects of choice are empowered to influence people's behavior in order to improve, improve and prolong life, ie provide a hint in situations where the rational choice of the individual does not have time, information or desire to analyze the situation. It is proved that the idea of libertarian paternalism presupposes the preservation of freedom in the literal sense of the term, there are no visible threats to freedom. The specifics of the idea of "nudge", its psychological and economic aspects are revealed. It has been proven that when the system is able to advise making the optimal decision, then to nudge in the interests of the individual will be an acceptable strategy. The procedure of architecture of choice, sequence of steps of its organization is allocated. The peculiarity of the ideological interpretation of this idea is considered. The purpose of nudge is defined, in particular, it is the influence on decision-making in such a way that the person who makes it, only benefits from it; this is the prevention of errors and reducing their number; it is an opportunity to implement such measures in politics, because the development of the right social policy tools is very similar to the design of consumer goods. The main criticisms of this concept are considered, in particular in the context of possible political manipulations, and their falsity is explained. The possibility of applying these ideas in practice, in particular by taking into account the context, specific problem, characteristics of a particular architect of choice and target audience, which significantly limits potential political and ideological threats and minimizes their potential impact.

Key words: behavioral economics, architecture of choice, libertarian paternalism, ideology, nudge.